

Batár Levente:

Adalékok a nyelvi agresszió kutatásához

Az agresszív beszéd mint jelenség egyértelműen nem csupán nyelvi kérdés, hanem egy emberi, társadalmi jelenség nyelvi vetülete. Így kutatása a nyelvészetten kívül több területet (pl. pszichológia, szociológia, szociálpszichológia, pedagógia, média, jog, kommunikáció) érint. A nyelvészetten belül pedig elsősorban a szociolingvisztikához és a pragmatikához tartozik.

Ha a nyelvi agresszió terén végzett kutatásokat összevetjük az azzal szoros kapcsolatban álló udvariasságával, láthatjuk, hogy az írásbeli és szóbeli udvariasság kutatása néhány évtized óta nemzetközi szinten virágzik. Ezt elemezték már történelmi, szociolingvisztikai és pragmatikai megközelítésből. A területnek van saját folyóirata (*Journal of Politeness Research*), és a *Journal of Pragmatics*, az *International Journal of Pragmatics*, a *Journal of Translation*, a *The International Journal of Language*, a *Society and Culture* mellett hazai folyóiratokban is megjelennek cikkek e témában. Az udvariassággal kapcsolatos kutatási eredmények megkönnyítik, mankóul szolgálnak a nyelvi agresszió leírásához is.

A jól ismert társalgási maximák mintájára (l. Grice, 1975) bevezethetjük a társalgási minimák fogalmát. Ezek megmutatják, a beszélgetésben a résztvevő feleknek mikhez kell igazodniuk, hogy sikeresen óvják egymás homlokzatát. A minimákat két szerephez kötjük: a kérdezőkhöz és a kérdezettekhez. Lássuk először a kérdezőkre vonatkozó számos minimát:

- A mennyiség minimája: Ne beszélj többet a meghívottnál! Ne beszélj többet a szükségesnél!

- A minőség minimája: Nem mondj olyat, amiről azt hiszed, hogy hamis!

- A tartalom minimája: Ne térj el a tárgytól! Ne tégy fel kellemetlen kérdéseket!

- Az érthetőség minimája: Beszélj érthetően! Ügyelj a beszédtempóra! Ne használj ismeretlennek vélt szavakat! Kerüld a homályos kifejezéseket! Kerüld a kétértelműséget!

- A szóátadás minimája: Ne tartsd magadnál a szót! Valamilyen mértékben vonj be minden résztvevőt a beszélgetésbe! Jelezd a szóátadás lehetséges helyeit!

- A szóátvétel minimája: Törekedj arra, hogy csak arra alkalmas helyen szakítsd félbe a beszélőt! Csak igazán indokolt esetben vágj közbe, vagy akkor, ha a beszélő a megadott témától eltér, vagy ha túlzottan belemerül a részletekbe! Törekedj az átfedések és a szünetek nélküli szóátvételre!

- Az együttműködés minimája: A megfelelő fajtájú kérdéseket alkalmazd! Kerüld a homlokzatromboló kérdéseket, mint például a visszatámadó kérdés (Schirm, 2007: 269-271)!

Mivel a társalgás együttműködést feltételező tevékenység (Wardhaugh, 1995: 270), ezért a minimák a megkérdezettek ugyanúgy vonatkoznak:

- A mennyiség minimája: Légy informatív! Ne beszélj többet a szükségesnél!

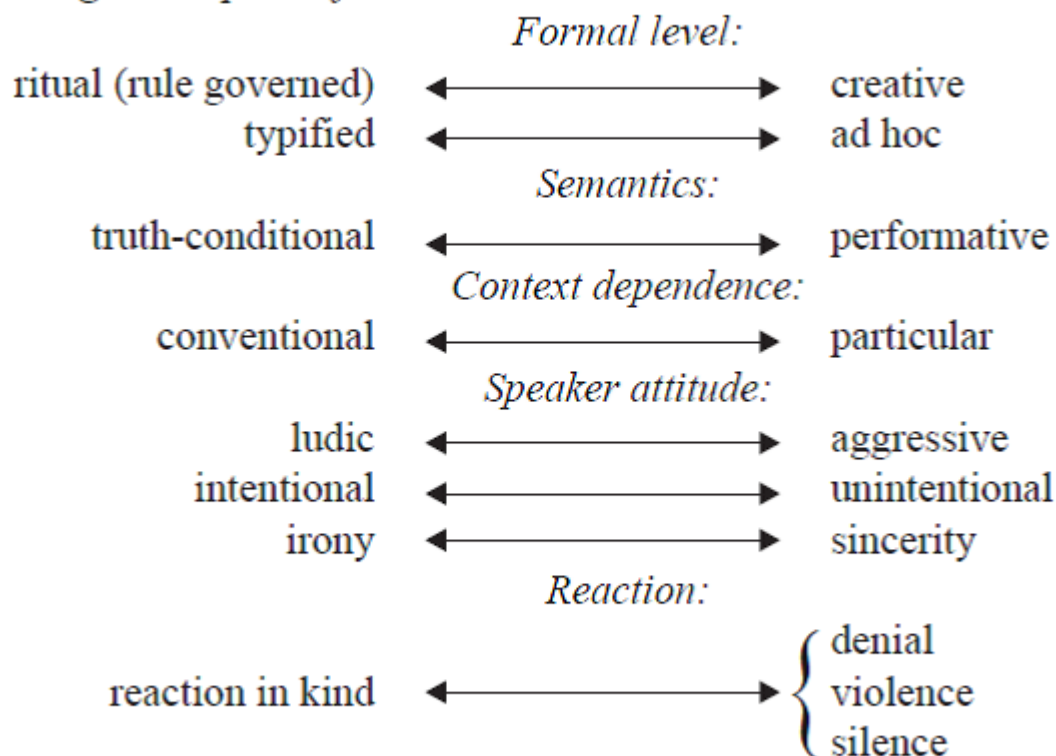
- A minőség minimája: Nem mondj olyat, amiről azt hiszed, hogy hamis!
- A tartalom minimája: Ne térj el a tárgytól! A kérdésre válaszolj!
- Az érthetőség minimája: Beszélj érthetően! Ügyelj a beszédtempóra! Ne használj ismeretlennek vélt szavakat! Kerüld a homályos kifejezéseket! Kerüld a kétértelműséget!
- A szóátadás minimája: Ne tartsd magadnál a szót! Jelezd a szóátadás lehetséges helyeit!
- A szóátvétel minimája: Törekedj arra, hogy csak arra alkalmas helyen szakítsd félbe a beszélőt! Törekedj az átfedések és a szünetek nélküli szóátvételre!
- Az együttműködés minimája: Ne utasítsd el a beszédlépéseket! A feltett kérdésekre válaszolj!

A beszédaktus-kutatás több évtizedes múltra nyúlik vissza, azon belül a legalaposabb kutatások a kérést, a felszólítást, a bocsánatkérést és a panaszt vizsgálták. Ismerünk kutatásokat az arcromboló beszédaktusok néhány fajtájáról is: a panasz (ld. DeCapua, 1989; Olshtain és Weinbach, 1993; Boxer D, 1993; Boxer D, 1996; Murphy és Neu, 1996; Kumagai T., 2004), a szidás vagy a helytelenítés (D'Amico-Reisner, 1986; Boxer, 2006; Phillips, 2008).

A beszólás is egy az arcromboló beszédaktusok közül. A beszédaktusok végrehajtására alkalmas formákat kutatja mind a társadalomnyelvészet, mind a pragmatika. A különbség abból adódik, hogy a társadalomnyelvészet a számbavételükkel, a szituációs társadalmi tényezőikkel, a beszélők szociális hátterével, korával, iskolázottságával és az adott formák használatának összehasonlításával foglalkozik. A pragmatika annak meghatározását állítja középpontba, hogy a beszélők hogyan, milyen stratégiákkal valósítják meg szándékaikat, és hogy a stratégiákat milyen formák jelenítik meg (Szili, 2007:5).

A beszólás a beszédpartnerre, egy jelenlévőre vagy jelen nem lévő személyre vonatkoztatott negatívan értékelő elemet tartalmazó aktus. Valami olyannak az állítása, amelyet a sértett összeegyeztethetetlennek tarthat a saját pozitív énképével (Batár, 2009). Ennek vizsgálatára vállalkozott többek között Andreas H. Jucker és Irma Taavitsainen, akik Shakespeare és Chaucer munkáiban található beszólásokat osztályozták a következőképpen (Jucker, Taavitsainen, 2000:74): 1) formai szinten lehet rituális vagy kreatív, jellegzetes vagy ad hoc, 2) szemantikai szempontból lehet igazságtételekkel leírható vagy performatív, 3) kontextus alapján lehet megszokott vagy egyéni, 4) a beszélő attitűdje alapján játékos vagy agresszív, szándékos vagy véletlen, ironikus vagy őszinte, 5) a reakció lehet ugyanolyan vagy tagadás, erőszak, csend.

Table 1: *Pragmatic space of insults*

Másfajta felosztást eredményez a beszólások tartalmi alapon való osztályozása: 1) kit/mit sért a beszólás, 2) kire/mire vonatkozik a beszólás.

A beszólás sérthet egyént (pl. hozzátartozót, barátot), kisebb csoportot (pl. lakóközösséget, osztályt), nagyobb csoportot (pl. nemzetet, egy vallási közösséget). Vonakozhat állandó fizikai adottságra (pl. testalkat), nem állandó fizikai állapotra (pl. időszakos sántítás), született betegségre (pl. siketség), kinézetre (pl. hajviselet), kompetenciára (pl. szociális), szakmai tudásra (pl. módszertani képzettség), tájékozottságra (pl. napi politika), teljesítményre (pl. vizsgaeredmény), minőségre (pl. étel), szokásra (pl. dohányzás), életstílusra (pl. szingliség), viselkedésre (pl. színházban), cselekedetre (pl. verekedés), származásra (pl. arab), ízlésre (pl. öltözködés) vagy tulajdonra (pl. autó).

Továbbá fontos kérdés, hogy mik a homlokzatfenyegetés és homlokzatrombolás fokozásának és enyhítésének nyelvi és nem nyelvi eszközei. A fokozás és enyhítés nyelvi eszközei lehetnek: 1) a szóhasználat megválasztásán belül számtalan lehetőség van: határozószavakkal (pl. *nagyon*, *kicsit*), jelzőkkel (pl. *íztelen*, *komolytalan*), töltelékszavakkal (pl. *csak*, *jaj*, *na*, *hát*, *már*, *akkor*, *ugye*), indulatszavakkal (pl. *ó*, *hopp*, *ojjé*, *aha*); 2) direkt felszólítással, felszólító módú igealakokkal (pl. „*Menj aludni!*”), udvarias direkt felszólítással (pl. „*Légy szíves menj aludni!*”), indirekt felszólítással (pl. „*Le tudnád vinni a szemetet?*”), felszólítás kérdő grammatikai szerkezetű mondattal (pl. „*Nem kellene már lefeküdnöd?*”), felszólítás kijelentő grammatikai szerkezetű mondattal (pl. „*Lerakod azt a vázát.*”); 3) prozódiai elemekkel (pl. beszédtempó, hangsúly, hanglejtés, hangerő); 4) a hangnem megválasztásával (pl. gúnyos); 5) nyelvi viselkedéssel (pl. a nyelvi udvariasság betartása vagy be nem tartása).

Fokozni és enyhíteni lehet nem nyelvi eszközökkel is, többek között: 1) a megnyilatkozás színterének megválasztásával (pl. privát beszélgetés helyett nyilvánosság előtt fogalmazok meg kritikát valakivel szemben); 2) viselkedéssel (pl. agresszív); 3) öltözködéssel (pl. félelmet keltő ruha viselése); 4) hajviselettel (pl. punk frizura); 5) non-verbális kommunikációval (pl. zárt testtartás, a karok heves lengetése); 6) a térköz szabályozásával (pl. társasági zóna helyett *intim* zóna felvétele idegen személy társaságában).

Két konkrét példával is szemléltetem a nyelvi fokozás és enyhítés folyamatát. Első esetben az ebéd, amire meghívtak, a várakozástól messze elmaradt. Ha (bármilyen motivációtól vezérelve) udvarias akarok lenni, akkor valódi véleményemet megtartom magamnak, és megköszönöm az ebédet, talán még meg is dicsérem. (Lehetőségem van nem nyelvi eszközökkel is kifejezni elégedetlenkedésemet.) Ha mégis úgy döntök, verbalizálom valódi véleményemet, akkor több lehetőségem van. Véleményemet megfogalmazom, nem fokozom, nem enyhítem: „*Nem ízlett az ebéd.*” Ugyanez fokozva hangozhat valahogy így is: „*Egyáltalán nem ízlett az ebéd.*” „*Rossz volt az ebéd.*” Megnyilatkozásom arcromboló hatását egy kis magyarázattal enyhíthetem: „*Nem ízlett, másfajta ételekhez vagyok szokva.*”

A lokúciós aktus formája (pl. kijelentés, kérdés, felszólítás) végtelen lehet, míg az illokúció ugyanaz, beszélások esetében más homlokzatának fenyegetése vagy rombolása.

Második esetben mosogatás közben az egyik családtagom leejt egy tányért, ami eltörik. Beszólok, de nem fokozom, nem enyhítem: „*Ügyetlen vagy.*” Fokozva ugyanez így hangzik: „*Béna vagy!*” „*Lyukaskezü.*” Enyhíthetem mondanivalóm viccelődéssel is: „*Legalább nem kell elmosni!*” kérdő mondattal: „*Nem vagy te egy kicsit ügyetlen?*”

Lehetőségek végtelen sora áll rendelkezésünkre, de a legegyszerűbb beszédaktussal kapcsolatban sem könnyű megbecsülni, az mennyire homlokzatromboló. A perlokúciós hatás elemzése nehéz, mert ugyanaz a megnyilatkozás más hatást válthat ki különböző egyéneknél. A hatás a reakciót hallva vagy látva nagy biztonsággal megállapítható, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a helyzeteket sem, amelyekben nem vagyunk a reakció tanúi, vagy nincsen reakció.

A homlokzatfenyegetést és -rombolást befolyásoló tényezők, mint a személyes érzékenység, a személyes érintettség, az esetleges előzmények, a pillanatnyi hangulat, a lelkiállapot és a fizikai állapot külső megfigyelőként megítélhetetlenek. Egyéb szubjektív tényezőkre kell támaszkodnunk. Ilyenek a hatalmi viszony, a társadalmi távolság, a korkülönbség, a hangnem és a megnyilatkozás tere. Ezek minden esetben, különös nehézség nélkül megadhatók a beszélők viszonylatában. Ha ezekhez értékeket is adunk (pl. 1; 0,5; 0,2), közelebb kerülünk a homlokzatrombolás mértékének meghatározásához és ábrázolásához. Az 1-es szám az agressziót, a 0 az agresszió hiányát jelöli. Néha a sok lehetséges válasz miatt szükség van a szélsőségek közötti értékek megadására is. Vegyük sorra a tényezőket és a hozzájuk rendelt értékeket.

I. Ha egy alá- vagy fölérendelt ember mond valakiről valami rosszat, akkor az durvább, mintha egy vele egyenrangú teszi azt. A hatalmi viszony lehet mellérendelt (értéke 0), alá- vagy fölérendelt (értéke 1).

II. Ha valakiről a társa vagy családtagja mond valami rosszat, akkor az durvább, mintha egy idegen teszi ugyanezt, mivel minél közelebb állnak egymáshoz, annál hitelesebbnek tekinthető a vélemény. A társadalmi távolság lehet: ismeretlenek (értéke 0), távoli ismerősök

(értéke 0,2), közeli ismerősök (értéke 0,4), rokoni kapcsolat (értéke 0,6), közeli rokonok vagy barátok (értéke 0,8), társak/házastársak (értéke 1).

III. Ha egykorú mond valakiről valami rosszat, akkor az kevésbé durva, mintha egy nála fiatalabb vagy öregebb. Ahogy nő a korkülönbség, úgy nő a homlokzatrombolás mértéke is: 0-4 év (értéke 0); 5-20 év (értéke 0,5); 21 év felett (értéke 1).

IV. A hangnem nagyon változatos lehet: baráti (értéke 0), semleges (értéke 0), őszinte (értéke 0) abszurd (értéke 1), groteszk (értéke 1), ironikus (értéke 1), gúnyos (értéke 1), durva (értéke 1).

V. Nem mindegy, mekkora hallgatóság előtt hangzik el egy beszólás. A megnyilvánulás tere lehet: szemtől szembeni (értéke 0), kisebb hallgatóság (20 főig) előtt (értéke 0,3), nagyobb hallgatóság (21 főtl) előtt (értéke 0,6), nyilvánosság előtt (értéke 1).

Ha ezeket elemezzük, majd a konkrét értékeket összeadjuk, akkor grafikonon is jelölhető bármilyen beszédaktus homlokzatromboló mértéke. Az X tengelyen a kategóriákat (pl. hatalmi viszony), az Y tengelyen pedig az értékeket (pl. 0 vagy 1) lehet ábrázolni. (Más alkategóriák és más értékek megadásával különböző kultúrákhoz igazítható.)

Lássuk két példa elemzését és ábrázolását. Az első esetben egy 14 éves diák durva hangnemben azt mondja az 50-es évei elején lévő tanárnak egy osztály előtt: „*Ez senkit sem érdekel.*” Ezzel a diák a tananyagról mond véleményt, kifejezi saját és mások (vélt vagy valós) érdektelenségét. A felek közötti hatalmi viszony fölérendelt (értéke 1), a társadalmi távolság kicsi (értéke 0,2), a korkülönbség nagy (értéke 1), a hangnem durva (értéke 1), a megnyilvánulás nagyobb közösség előtt hangzott el (értéke 0,6). Az értékek összege 3,8, ahogy az az 1. számú diagramon is látszik. Ezt az értéket homlokzatrombolási indexnek nevezzük. Minél magasabb ez a szám, annál nagyobb mértékű a homlokzatrombolás.

A második esetben egy tinédzser fiú kettesben azt mondja gúnyosan egy vele egykorú lánynak, „*Te nagyon szép vagy.*” A köztük lévő hatalmi viszony mellérendelt (értéke 0), a társadalmi távolság kicsi (értéke 0), korkülönbség nincs (értéke 0), a hangnem gúnyos (értéke 1), a megnyilatkozás egymás között hangzott el (értéke 0). Ahogy a lenti diagramon látszik, a homlokzatrombolási index mértéke 1, csupán a hangnem tette a közlést homlokzatrombolóvá.

Összességében elmondhatjuk, hogy Grice társalgási maximáit alapul véve alkottuk meg a társalgási minimák fogalmát, amelyeket érdemes figyelembe venni a társalgásban résztvevő felek homlokzatmegóvásának érdekében.

Ahhoz, hogy ez utóbbira való törekvést elősegítsük, és hogy meghatározzuk a perlokúciós hatást, fontosnak látszott a lokúció homlokzatromboló mértékének meghatározása és a homlokzatrombolási index megalkotása. Ezen index bevezetése, de főleg az értékek ábrázolása figyelemfelkeltő lehet, segítségével tudatosabbá tehetjük a nyelvhasználókat, szembesíthetjük őket megnyilatkozásaik homlokzatromboló mértékével.

Felhasznált irodalom

Batár, L. 2009. *A verbális agresszió hatásmechanizmusa*. (Doktori disszertáció, Kézirat)

Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In: *Syntax and semantics*. Vol. III.: 41-57.

Jucker, A. H. – Taavitsainen, I. 2000. Diachronic speech act analysis. Insults from flyting to flaming. In: *Journal of Historical Pragmatics*. Vol. 1: 1. 67–95.

Schirm, A. 2007. A komplex kérdések. In: Gecső, T., Sárdi, Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 264-272.

Szili, K. 2007. Az udvariasság pragmatikája. In: *Magyar Nyelvőr*. Vol. 1: 1-17.

Wardhaugh, R. 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.